

Değişen Paradigma, Çatışan Uygarlıklar ve Bölgesel Bütünleşme

Vcysel BOZKURT*

Yeni bir yüzyılın eşiğindeyiz. Sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal alanlarda köklü dönüşümler yaşıyoruz. Büyük ölçüde II. Dünya Savaşı'ndan sonraki sosyo-ekonomik, sosyopolitik ya da kültürel ortam içinde biçimlenen kurumlar, içinde yaşadığımız değişim sürecine adapte olabilmek için yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir.

Bu yeniden yapılanma sürecinde, özellikle “bölgesel bütünleşme” kavramı yepyeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Avrupa Birliği (AB) örneğinde görüldüğü gibi, bütünleşmenin geçmişte ihmal edilen kültür/kimlik boyutu, adeta post-modern teorideki gelişmelere paralel olarak öncelik kazanmaya başlamıştır.

Bilindiği şekilde II. Dünya Savaşı sonrasında, iki kutuplu dünya konjonktürü içinde ortaya çıkan, Avrupa Birliği'nin öncü organizasyonlarının mantığı, sosyal teori açısından büyük ölçüde dönemin egemen anlayışı olan modernitenin batı merkezli, “rasyonalizm” ve “evrenselcilik” gibi temel varsayımlarına dayanmıştır. Günümüzde ise gerek bu varsayımların kaynağını oluşturan modern teori, gerekse onun pratik yaşamdaki yansımaları yeniden sorgulanmaya başlamıştır.

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Modernden Post-Moderne...

Modernitenin¹ kökleri aydınlanma hareketine dayanır; belirli bir amaçtan yoksun “duygusal” eyleme karşı, “rasyonel” eylemi; “din”e karşı “bilim” paradigmasını esas alır. Toplumsal yaşamda “kabile” düzeyindeki siyasal ya da ekonomik örgütlenmelerden “ulus devlet”e doğru bir “ilerleme”ye inanır. Pre-modern toplumdaki daha “yerel” ve “kabile”ye ilişkin sadakatlerin yerini “ulusal kimlik”ler almaya başlar. Geçmişte “ümme” kavramı etrafında biraraya gelen insanlar, modern toplumun oluşum sürecine paralel olarak, toplumsal sadakatlerini daha “laik” olarak ve “ulusal birlik”le tanımlamaya başlarlar. Geleneksel toplumun insanları birarada tutan ve yaşama “anlam” veren değerleri, büyük ölçüde modern toplumda sürgün edilir.

Weber'in deyimiyle modern toplumda yaşam “demistifikasyon”a uğrar. Bir diğer ifade ile “büyü bozulu”. Öte dünya için “iç (nefs) kontrol”ünü gerçekleştiren geleneksel insan yerini, bu dünya için “kendini kontrol” eden “rasyonel birey”e bırakır.

Bu arada büyük ölçüde modern toplumun gelişimine paralel olarak ortaya çıkan ve bugün de adeta bütün dünyada en üst düzeyde itibar gören iktisat, sosyoloji, siyaset, uluslara-

rası ilişkiler gibi bilimlerde büyük ölçüde kendilerine, “çıkar hesabı” etrafında bütünleşen, bu “rasyonel birey”i baz alırlar.

Öte yandan “kapitalizmin” gelişimi, “büyük kentler”in, “para ekonomisi”nin ve “dev endüstriyel organizasyonlar”ın ortaya çıkışı, toplumsal ilişkilerin niteliğini değiştirir. Bireysel ilişkiler büyük ölçüde “şahsi”likten uzaklaştırılır; yerini bürokratik/formel ilişkilere bırakır. Nitekim biçimsel esaslara göre örgütlenmiş, gayri-şahsi bürokratik örgütler, Weber’e göre etkin, etkili ve en akılcı yönetim tarzı olarak değerlendirilir.²

Öte yandan “eğitim”, bu “geleneksel ayak bağları”ndan kurtulmuş, akılcı modern bireylerin yaratılmasında en stratejik kurumlardan birisi haline gelir. Kitle halinde modern endüstriyel toplumun ihtiyaç duyduğu sadakat ve disiplin buralarda kazandırılır. Bir taraftan endüstrinin gereksinim duyduğu vasıflar bu okullarda öğrencilere aktarılırken, diğer taraftan da merkezîyetçi ulus devletin ihtiyaç duyduğu insan tipi yaygınlaştırılır. Pre-modern toplumlardan modern toplumlara geçiş sürecinde yaygınlaşan “anarşi” zamanla büyük ölçüde ortadan kaldırılır; toplumlar ulus devlet içinde bir “düzen” etrafında bütünleştirilirler.

Teknolojinin gelişimi ise karşılıklı etkileşim süreci içinde, belli bir düzeyde toplumsal gelişmelerin alt yapısını oluşturur. Örneğin modern öncesi toplumda bütün yaşam boyunca (askerlik vb. olağanüstü durumlar sayılmadığında) çok küçük bir alan içinde etkileşimde bulunan insanlar, artık ulusal sınırlar diyebileceğimiz çok daha geniş bir alan içinde hareket etmeye başlamışlardır.³

Ancak köklerini, Rönesans’a, Aydınlanmaya, Fransız İhtilaline ve Endüstri Devrimine dayandırabileceğimiz modern/endüstriyel gelişmenin boyutları zamanla ulus devletlerle de sınırlı kalmamıştır. Teknoloji çok daha fazla gelişmiş, yaygınlaşmış, ucuzlayarak herkesin kullanabileceği hale gelmiştir. Bunun yanında

ulus devletin ve ulusal sadakatın güç kazanmasında önemli işlevleri olan, çapı aileyi aşan ekonomik aktiviteler, aynı gelişme sürecinin bir sonucu olarak zamanla ulusal sınırları da aşmaya başlamıştır. Dolayısıyla ilk tahlilde ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı amaçlayan serbest ticaret bölgeleri ya da bölgesel bütünleşme hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Hatta bunların da ötesinde, tüm dünyayı tek bir pazar olarak görme biçimindeki globalleşme eğilimleri güç kazanmıştır.

Özellikle yoksul ülkelerin geçekondularına bile giren yeni telekomünikasyon ve enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşmasına paralel olarak, sıkça kullanılan “global köy” kavramıyla da ifade edilen, yeni bir siyasal, kültürel ve ekonomik düzenden bahsedilmeye başlanmıştır.

Globalleşme trendi, yukarıda çok ana hatları ile vurgulanan ve modernitenin önemli unsurlarından ulus devleti aşan bir görünüm sergilemektedir. Modern teori içinde, “ilerleme” ve “evrim” mantığının da bir sonucu olarak yorumlanabilecek olan bu gelişmenin sonucunda, ulus devletlerin üzerinde “uluslar üstü” ya da “ulus ötesi” oluşumların güç kazanmaya başladığına tanık olunmaktadır.

Bugün Sony marka elektronik eşyalar kullanan ya da Coca-Cola tüketen insanlar tüm dünyaya yayılmıştır. Dolayısıyla bu gelişmelerden esinlenen ve modern teorisinin varsayımlarından hareket eden, büyük ölçüde teknokratik eğitim almış oldukça kalabalık bir grup, dünyanın artık “global kültür”e doğru gittiği iddialarını ortaya atmaya başlamışlardır. Ayrıca internet gibi enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşması, bu global kültürün başka bir ifadesi olarak değerlendirebileceğimiz “sanal kültürler” ya da “sanal işletmeler”in hızla yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Bu gelişme sürecinde ise Avrupa Birliği gibi bölgesel bütünleşmeyi amaçlayan organizasyonlar, globalleşmenin birer ara istasyonu ola-

rak değerlendirilebilir. Bir diğer ifadeyle aynı “evrim” sürecinin bir parçası olarak ulus devletin aşılma sürecine girdiği iddiaları ortaya atılmıştır. Nitekim çok güç de olsa AB kurumlarının giderek daha çok supranasyonel yetki-lerle donatılmaya çalışılması bu arayışın bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan ulus devletin yerel ihtiyaçlara cevap vermede büyük, buna karşılık global ihtiyaçlara cevap verme konusunda küçük gelmeye başladığı iddiaları ortaya çıkmış;⁴ dünya bir taraftan globalleşirken aynı zamanda buna bir tepki özelliği de taşıyan “yerelleşme” eğilimleri de güç kazanmaya başlamıştır.⁵ Özellikle bir moda olup olmadığı tartışmalı, ancak kazandığı olağanüstü popülerite ise tartışmasız olan post-modern yaklaşımlar⁶ modernitenin globalci/evrenselci, rasyonalist, bireyci, ulusçu, Batı merkezci ve dolayısıyla Batı dışındaki ülkeleri “öteki” grubu içinde değerlendiren, dini/moral değerleri yaşamın dışına süren, yaşamın büyümesini bozan, bireyleri anlam krizine sürükleyen, toplumsal bağları zayıflatan, “araçsal akıl”/teknolojiyi merkez alan, yaratıcılığı değil, Protestan etiği/disiplini ön plana geçiren, insanın duygusal/kültürel boyutunu ihmal eden, buna karşılık onu kendi çıkarı peşinde koşan “homo-economicus”a indirgeyen; farklılıkları yok eden, otoriter; her şeyin önceden öngörülebileceğine inanan, ekonomik ya da teknolojik determinist; bilimsel bilgi dışındaki diğer bilgi türlerini dışlayan ve bilimi egemen otoritenin meşrulaştırılması için kullanan; merkezîyetçi yaklaşımlarına oldukça sert eleştiriler getirmektedir.

Çatışan uygarlıklar mı ?

Dolayısıyla kendilerine belli bir düzeyde anti-modernist diyebileceğimiz ve kısmen de post-modern teoriden belli noktalarda ilham aldığı gözlenen Samuel Huntington gibi düşünürlerin, modern teorinin ekonomik ve siyasal unsurlara öncelik tanıyan temel varsayımının yerine bu bağlamda post-modern teorinin kül-

türel öncelik tezine paralel bir biçimde, gerek AB açısından, gerekse bizim açımızdan oldukça büyük önem arz eden, “uygarlıklar çatışması” ya da benzeri tezlerle ortaya çıktığını görüyoruz.

Huntington, ilk defa 1993 yılında *Foreign Affairs* dergisinde ortaya attığı “uygarlıklar çatışması” tezi, gerek yukarıda çok kısa olarak değinilen sosyal teorideki dönüşümlerin, gerekse uluslar arası politikadaki gelişmelerin etkisiyle, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de büyük bir ilgi ile karşılanmıştır.

Uygarlıklar çatışması kuramının gerisindeki varsayımların başında biz insanları tükettikleri ile tanımlayamayız gelir. Yani bir Rus’un Coca-Cola içerek Amerikalı, bir Amerikalı’nın da Sushi yiyerek Japon gibi düşünmesini sağlayamayız. Kültürün özü, çift katlı McDonalds hamburgeri, Magna-Mac değil, Magna Carta’dır.

Globalleşme tezini “Coca-Cola” kültürü olarak tanımlayan ve entellektüel bakımdan yüzeysel bulan Huntington, kültürün özünü, din, dil, değerler, gelenekler ve adetlerin oluşturduğunu belirtmektedir.⁷

Huntington’a göre dünya önümüzdeki dönemde ekonomik ya da ideolojik esaslara göre değil, kültürlere göre bölünecektir. Her ne kadar ulus devletler önümüzdeki dönemde uluslararası ilişkilerin önemli aktörleri olarak kalsalar bile, global politikaların asıl mücadeleleri, farklı uygarlıklar arasında olacaktır. Uygarlıklar arasındaki “fay kırıklıkları” gelecekteki çatışma hatlarını oluşturacaktır; uygarlıklar çatışması, modern dünyadaki çatışmaların evriminde son aşama olacaktır.⁸ Bu arada Huntington’ın tezi, Doğu blokundaki gelişmelerin hemen başında Fukuyama’nın ortaya attığı, ideolojik rakiplerini geride bırakarak zafirini ilan ettiği “tarihin sonu” tezine⁹ de itiraz niteliğindedir.

Dünyayı geçmişte olduğu gibi siyasi/ekonomik sistemlere ve gelişmişlik düzeylerine

göre sınıflamanın doğru olmadığını belirten Huntington, bunun yerine uygarlıklara göre sınıflamanın daha anlamlı olduğunu belirtmektedir. Çünkü uygarlık kimliği, gelecekte artan bir önem kazanacak ve dünya yedi veya sekiz uygarlık arasındaki etkileşimle şekillenecektir. Bunlar, Batı, Konfiçyüs, Japon, İslam, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika uygarlıklarıdır. Huntington çatışmaların nedenlerini¹⁰ ise şu şekilde sıralıyor:

1. Uygarlıklar arasındaki farklılıklar sadece gerçek değil, aynı zamanda esastır. Uygarlıklar birbirlerinden tarih, dil, kültür ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşırlar. Bunlar ideoloji ve rejim farklarından daha derindir.

2. Ülkeler arasındaki etkileşimin artması, globalleşme tezini savunanların aksine, uygarlık bilincini ve uygarlıkların kendi bünyelerindeki müştereklerin yanı sıra medeniyetler arasındaki farklılıkların giderilmesini güçlendiriyor. Örneğin Fransa'daki Kuzey Afrikalıların göçü, Fransızları, Polonyalı göçmenlere daha sıcak bakmaya itiyor.

3. Dünya çapında sosyal değişme ve ekonomik modernleşme süreçleri, insanları çok eski mahalli kimliklerinden kopartıyor. Bunlar aynı zamanda bir kimlik kaynağı olarak milli devletleri zayıflatıyor. Dünyanın bir çok yerinde bu boşluğu doldurmak için din sık sık fundamentalist diye yaftalanan hareketler içinde devreye giriyor. Bu tür hareketler İslam'da olduğu kadar, Batı Hıristiyanlığı, Musevilik, Budizm ve Hinduizm içinde de ortaya çıkıyor. Dünyada "dinlerin yeniden doğuşu", "Tanrının rövanşı", "dünyanın sekülerizasyondan uzaklaşması" gibi iddialar ve eğilimler ön plana geçmeye başlamıştır.

4. Uygarlık bilincinin gelişimi, Batı'nın iki yönlü rolü tarafından gerçekleştiriliyor. Bununla beraber, aynı zamanda ve belli bir netice olarak, Batılı olmayan uygarlıklar arasında, atalarından kalma fenomenlere dönüş ortaya çıkıyor. Örneğin Japonya'da maneviyata ve As-

yalılılaşmaya doğru eğilimler, Hindistan'ın Hindulaşması, Orta Doğu'daki yeniden İslamlaşma, Boris Yeltsin'in Batılılaşmaya karşı, Ruslaşmaya gösterdikleri ilgi bunların delili olarak gösterilebilir.

5. Siyasi ve ekonomik olanlara göre daha az değişme istidadı gösteren kültürel özelliklerin ve farklılıkların, uyuşma ve ayrışmaları da bu yüzden, onlara göre daha kolaydır.

6. Öte yandan ekonomik bölgecilik artmaktadır. Gelecekte de muhtemelen, bu trend devam edecektir. Bir yandan, başarılı ekonomik bölgecilik, uygarlık bilincini takviye edecek, diğer yandan da ekonomik bölgecilik ancak müşterek bir uygarlık içinde kök saldığı zaman başarılı olabilecektir. Avrupa Topluluğu, Avrupa kültürü ve Batı Hıristiyanlığının paylaştığı temelde yükseliyor. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nin başarısı, Amerika, Kanada ve Meksika kültürlerinin halihazırda devam etmekte olan odaklaşmasına dayanıyor. Japonya ise, tam aksine, Doğu Asya'da bunlarla kıyaslanabilir bir ekonomik varlık meydana getirmekte zorluklarla karşılaşılıyor; çünkü Japonya kendine özgü bir toplum ve uygarlıktır. Bu kültürel farklılıklar, Doğu Asya'da Japonya'nın, Avrupa ve Kuzey Amerika'dakine benzer bir ekonomik ve bölgesel entegrasyonu geliştirmesini sınırlamakta ve belki de engellemektedir.

Birbirinden farklı uygarlıkların yukarıda sıralanan altı gerekçe ile çatışacağını belirten Huntington, müşterek uygarlıkların ise bölgesel bütünleşmeyi teşvik edeceğini söylüyor. Nitekim O'na göre Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, ve Afganistan gibi Arap olmayan on Müslüman ülkeyi bir araya getiren Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın temelini de kültür ve din teşkil ediyor. Ancak burada açıkça görüldüğü gibi *Huntington bölgesel bütünleşmede din ve ya kültürün önemini abartıyor*. Çünkü ekonomik olarak belli bir gelişmişlik düzeyine ulaş-

mamış, sivil toplumu yeterince gelişmemiş, çıkar grupları örgütlenmemiş, *politik sistemleri arasında uyumu* tesis etmemiş hiçbir bölgesel bütünleşme teşebbüsü Avrupa Birliği örneğindeki başarıyı gerçekleştirememiştir. Çok muhtemelen önünüzdeki dönemde de bu başarı, Huntington'ın söylediklerinin aksine, kültürel müştereklerden evvel, bütünleşmenin alt yapısını oluşturacak ekonomik gelişme ile yakından ilgili olacaktır. Aşiret devlet aşamasında istikrarlı bütünleşmenin tesisi ve sürdürülmesi mümkün değildir. Örneğin birtakım ülkeler Huntington'un belirttiği saiklerin etkisiyle, D-8'ler¹¹ örneğinde olduğu gibi bir araya gelebilirler. Ancak yukarıda belirtilen ön şartlar teşekkül etmediğinde bu hareketlerin başarı şansları son derece sınırlıdır.

Nitekim, Fukuyama'nın belirttiği gibi, istikrarlı bir demokrasi ile gelişme arasında yakından bir ilişki sözkonusudur.¹² Yoksa her şeyi ideoloji ya da *ekonomik determinizmle* açıklayan mantık ile Huntington'ın bir *kültürel determinizm* diyebileceğimiz mantığı arasında pek bir fark kalmıyor. İki yaklaşım da total bir biçimde global politika ya da bölgesel bütünleşme gibi karmaşık süreçleri *tek faktöre indirgeme* gibi *basitleştirme* yoluna gitmektedirler. Oysa içinde yaşadığımız dünyanın bugün en temel özelliği değişimi sınırlı sayıda değişkene indirgeyemeyeceğimiz kadar, *anarşik* nitelikte bir karmaşaya sahip olmasıdır. *Bir trend olarak kültürün öne geçmesi başka bir şeydir; kültürel farklılıkların uygarlıklar arasındaki ilişkinin yegâne belirleyici olacağını söylemek başka.*

Yine Huntington "The West: Unique, Not Universal" (Batı: Yegâne, Fakat Evrensel Değil) ifadesiyle de bir anlamda post-modernlerin moderniteye saldırdığı *evrensellik* tezine karşı, *kültürel rölativizme* yöneliyor. Burada da yine *belirsizlikten* tedirgin olan onun yerine, açık, net kesin çözümler arayan tembel okuyucuya bir başka basitleştirmeyi sunuyor. Oysa Batı'nın değerleri olarak sunulan *demok-*

*rasi, liberalizm, bireycilik, insan hakları, eşitlik, özgürlük, hukuk devleti, serbest piyasa, dinle devletin birbirinden ayrılması*¹³ gibi hususlar, Hıristiyanlıkla ilgili olduğu kadar, Batı'daki sosyo-ekonomik dönüşüm süreciyle de yakından ilgilidir.

Öte yandan Huntington'ın Türkiye'de gördüğü ilgiyi artıran unsurlardan birisi de, tam üyelik için yıllardır AB'nin kapısında bekleyen Türkiye'ye ilişkin olarak söylemiş olduğu kesin ifadelerdir. O'na göre bir kısım "bölünük ülke"lerin liderleri, ülkelerini Batı'nın üyesi yapmayı arzu ediyorlar; fakat, memleketlerinin tarih, kültür ve gelenekleri Batılı değildir; bunun en tipik örneği, yani tarihin en bölünük ülkesi ise Türkiye'dir. Türkiye'nin seçkinleri Türkiye'yi Batılı ülke olarak tanımlarken, Batı'nın seçkinleri Türkiye'nin öyle olduğunu kabule yanaşmıyor. Türkiye AT'nin bir üyesi olmayacaktır; gerçek sebebi Özal'ın dediği gibi "Biz Müslümanız, onlar ise Hristiyanlıklar ve fakat bunu asla dile getiriyorlar."

Huntington Türkiye'ye ilişkin olarak da, her şeyi dine indirgeyen ve zaman zaman da varsayımlarını doğrulamak için kullanmış olduğu *abartma* tavrını sürdürüyor. Şüphesiz *dinin yükseliş trendine* girdiği bir ortamda, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde birtakım zorlukların arttığı gerçek. Ancak Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde din kadar ve belki de ondan daha fazla etkili olan sosyo-ekonomik bakımdan gelişmişlik düzeyi (özellikle istihdam konusu) ve AB açısından yaratacağı kaygılar yok sayılıyor. Özal'ın vaktiyle dile getirmiş olduğu bu din faktörüne ilişkin ifadeler daha çok dönemin AB Komisyonu başkanının bir konuşmasına tepki niteliğindedir. Yoksa Özal'ın, Huntington'un dediği gibi "Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye olmaması gerektiği"ne dair bir ifadesi söz konusu olmamıştır; tam aksine tam üyelik başvurusunu 14 Nisan 1987'de Özal'ın başında bulunduğu hükümet yapmıştır. Bilindiği gibi Özal Türkiye'de liberalizmin sa-

vunucularındandır ve liberal yaklaşım içinde din ya da kültür faktörünün bölgesel bütünleşme açısından engel teşkil etmesi gibi bir yaklaşım sözkonusu değildir.

Bundan sonraki dünya siyasetinin hakim mihverini Batılı kültürlerle Batılı olmayan kültürler (The West and The Rest) arasındaki etkileşim oluşturacaktır diyen Huntington'a göre, Batı'ya karşı Müslüman-Konfiçyüs bağlantısı ortaya çıkabilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı ülkeler ve Rusya askerî güçlerinde indirime gitmelere karşılık, Müslüman, Konfiçyüsçü, Budist ve Hindu ülkeler askerî güçlerini artırıyorlar. Batı ülkeleri ile Müslüman-Konfiçyüsçü ülkeler arasındaki çatışma, büyük oranda nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar, balistik füzeler ve gelişmiş güdüm sistemleri üzerinde yoğunlaşıyor. Batı nükleer silahlarda artışa gidilmemesini evrensel bir norm olarak savunurken, bu ülkeler güvenlikleri için ihtiyaçları olduğunu düşündükleri silahları elde etme ve konuşlandırma haklarının bulunduğunu ileri sürmektedirler. Dolayısıyla, diyor Huntington, "Batı, kendini ve değerlerini korumaya çalışmalı, konumunu muhafaza etmelidir."¹⁴

Görüldüğü gibi, Huntington'un yaklaşımı, aslında sadece gelmekte olan uygarlıklar çatışmasını teorik bazda ortaya koymak değildir; bunun ötesine anlamlar da ifade ediyor. Bilindiği gibi Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra Batı ittifakının en önemli varlık sebebi olan "düşman" ortadan kalkmıştır. Şimdi bu *Batı ittifakının sürdürülebilmesi için, kendi aralarındaki çıkar çatışmalarını unutturacak* bir yeni düşmana ihtiyaç vardır. Bilindiği üzere sosyolojide çok genel kabul gören bir grup teorisi vardır. Bu teoriye göre, dışındaki tehlike arttığında, grup kendi içinde kenetlenir; aksi takdirde çözülme durumuyla karşı karşıya kalır. Dolayısıyla "uygarlıklar çatışması" teorisi bir anlamda bu amaca hizmet ediyor.

Nitekim bunun içinde yukarıda Batı'nın

karşısında *seçtiği düşman ülkeler* de oldukça anlamlı: Batılı'nın kafasındaki *fanatik şiddetle özdeşleşmiş İslam* ve bir milyarı çoktan aşmış olan *dev cüssesi ile Çin*'in Batı'ya karşı ittifakı. Hollywood filmlerini aratmayacak, *akıldan ziyade bilinçaltı göndermeleri bol bir senaryo* çıkıyor karşımıza.

Diğer taraftan teoriyi yanlışlayan gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Örneğin, İran-Çin füze antlaşmasını Batı uygarlığına karşı İslam-Konfiçyüs ittifakının göstergesi olarak kullanan Huntington, acaba daha sonra yapılan Fransa-Çin silah antlaşmasını uygarlıklar çatışması teorisiyle ne derece uzlaştırabiliyor?

Yine Huntington Rus askerlerinin Ermenilerin yanında savaşa girmesini dini faktörlerle açıklamaya kalkması da (bizi yakından ilgilendiren) bir başka hataya yol açıyor. Azeri Ermeni Savaşının çıktığı yıllarda Elçibey yönetimine karşı İran'ın tutumunu uygarlık çatışması içinde nasıl açıklayacağız? Acaba bu çatışmada İran'ın ulusal çıkarları, uygarlığa ilişkin tercihlerinin daha mı gerisindeydi?! Oysa bugün ülkelerarası ilişkilerde hâlâ ulusal çıkarlar, her türlü kültürel müştereklerin üzerindedir; bu ülke İran gibi radikal İslami unsurları, ilişkilerinde en çok öne çıkartan ülke bile olsa.

Diğer taraftan Fukuyama'nın haklı olarak vurguladığı gibi, çatışmalar uygarlıklar arasında değil, büyük ölçüde aynı uygarlıkların kendi içlerinde küçük mezheplerin çatışması ile ortaya çıkmaktadır.¹⁵

Bunun yanında belki de Huntington'un uygarlıklar çatışması teorisinde yapmış olduğu en ciddi metodolojik hata ise, içinde yaşadığımız bu *kaotik süreci*, her şeyi açıkladığına inandığımız ideolojiler döneminden kalma alışkanlıkla, tek kültür/uygarlık faktörüne indirgemesi ya da basitleştirmesidir. Böyle bir tutum, fazla yorulmak istemeyen, belirsizliklerden tedirgin olan ortalama okuyucu için de oldukça cezbedici bir özelliğe sahip olmuştur.

Bir başka açıdan da Huntington'un teorisi şu şekilde yorumlanabilir: Huntington eğer soğuk savaş sonrasında düşmansız kalan Batılı devletlerin ittifakını sürdürmek veya geliştirmek için kasıtlı bir çarpıtmaya gitmediğini varsayarsak, o zaman da sırf sansasyonel amaçlarla post-modern çağın insanının zaafalarını kullanarak böylesine bir basitleştirme yolunu tercih mi ediyor sorusu ortaya çıkıyor. Nitekim Huntington'ın daha 1970'lerin başında post-endüstriyel çağın bireyinin muhtemel irasyonel davranışlarına dikkat çeken makalelerinin mevcudiyetine tanık oluyoruz. Ancak hangi açıdan bakarsak bakalım Huntington'ın geliştirdiği teori ile olağanüstü bir ilgi gördüğü kesindir. Tabii bu ilginin arkasındaki unsurlara, toplumsal teorideki gelişmelerle örtüşen noktaları ve "siyasal kullanışlılığı"ni da eklememiz gerekir.

Muhtemelen UFO filmlerindeki biz dünyalılara düşman uzaylı yaratıklar açığa çıkıncaya kadar bazı ittifakların varlığını sürdürebilmesi için Huntington'un kine benzer senaryolar ya da bunları destekleyen bazı gelişmeler global politikada belirli bir düzeyde etkisini sürdürmeye devam edecektir. Nitekim 1997 Mart'ında Hristiyan Demokratların Türkiye'nin üyeliğine yönelik "din" faktörünü bu güne kadar görülmedik şekilde açık ifade etmeleri, Huntington'un 1993'te ortaya attığı görüşleri ile paralellik arz etmektedir; bu da uygarlık ya da kültürel kimlik tartışmalarını giderek artan bir biçimde öne çıkartmaktadır.

Kimlik tartışmaları

Gerek post-modernlerin, gerekse Huntington gibi bazı bilim adamlarının moderniteden farklı olarak ekonomik ve siyasal unsurlar yerine uygarlık ya da kültür unsurlarını öne çıkartmaları, genelde kimlik kavramına ve daha özelden ise Avrupa kültürel kimliği kavramına yönelik ilginin artmasına yol açmıştır. Bu durum, genelde "öteki" içerisinde değerlendirilen; ancak her şeye rağmen AB'nin içinde yer

almak isteyen Türkiye açısından özel bir önem kazanmıştır.¹⁶

Avrupa kavramının kökleri her ne kadar eski Yunan mitolojileri dönemine kadar uzansa bile, siyasal bir unsur olarak Avrupa'ya ait olma duygusu daha çok modern zamanlarda ortaya çıkmıştır.¹⁷

Edgar Morin'e göre Avrupa'nın kökeninde özgün bir kurucu ilke yoktur. Eski Yunan ve Latin uygarlıkları ve onların temelindeki ilkeler Avrupa'nın periferisine aittir ve Avrupa'dan eskidirler. Hristiyanlık ilkesi ise Asya'dan gelmiştir ve Avrupa'da yayılabilmesi ancak bininci yılı tamamlamasından sonra mümkün olabilmıştır. Dolayısıyla Avrupa'yı Avrupa'dan yola çıkarak anlamak zordur. O'nun birden çok yüzü vardır ve farklı yüzleri üst üste konulduğunda ancak belirsizlik yaratan bir kavramdır. Avrupa'nın birliği çokluğundadır. Kendisi de çoğulcu ve çelişkili olan bu birliği halklar, kültürler, sınıflar ve devletler arasındaki karşılıklı ilişkiler oluşturmuştur.¹⁸

Morin Avrupa'nın karşıtlıklar/farklılıklar üzerine kurulu olduğunu şu şekilde vurguluyor: "Avrupa hukuktur diyemeyiz, çünkü o aynı zamanda kaba kuvvettir; demokrasidir diyemeyiz, çünkü o aynı zamanda ezmedir, basıktır; Avrupa'nın maneviyatçılık olduğunu söyleyemeyiz, çünkü o aynı zamanda maddeciliktir; Avrupa ölçü demekse ölçsüzlükte aynı derecede Avrupalıdır; Avrupa akıl demekse efsane de en az onun kadar Avrupalıdır."¹⁹

Avrupa'nın kültürel kimliği konusunda bizim açımızdan *en çok tartışılan faktör* dindir. Hiç kuşkusuz Hristiyanlık tarihsel olarak Avrupa'nın kültürel kimliğinin unsurlarından biridir. Ancak bunun Avrupa kimliği içerisindeki bugünkü yeri, kendisine laikliği ilke edindiklerini söyleyen bu ülkelerde oldukça tartışmalıdır.

Tarihsel açıdan Ortaçağ Avrupa'sı sadece halkıyla değil, siyasal olarak da Hristiyan bir

Avrupa'dır. Ortaçağ'da Avrupa'nın kendi içine kapanık bir Hristiyan skolastiğine itilmesinde, İbni Haldun ya da H. Prienne gibi tarihçilerinde belirttiği gibi İslam uygarlığının gelişiminin oldukça büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Avrupa'nın Hristiyanlık bayrağı altında, Haçlı Seferleri vasıtasıyla ilk birleşmelerinin sebepleri arasında da yine İslam'ın gelişiminin etkisi olmuştur.

Tarihsel olarak Avrupa kimliğinin doğusunda "karşıt kimlik" unsurunu (yani "negatif" olanı, "düşman"ı, "öteki"ni) İslam oluşturmuştur. Bildiği gibi her kimlik karşıtıyla vardır. Avrupa'nın karşıtı tarihsel olarak hep en yakınındaki "doğu" yani Akdenizli Müslüman Doğu olmuştur.²⁰ Nitekim kendi kimliğini tanımlama sürecinde Avrupa'da Doğu ile ilgili yüzlerce ciltlik kitap yazılmıştır.

Ancak E. Said'in ünlü çalışmasında da değindiği gibi Doğu her devirde Avrupa'nın ihtiyaçlarına göre yorumlanmıştır.²¹ Dolayısıyla Doğu, fikirleri, hayalleri, kişiliği, deneyleri ile karşıtlıklar yaratarak Avrupa'nın (yani Batı'nın) tarifini kolaylaştırmaktadır.²² Doğu ile Batı'nın ilişkisinin bu şeklini belirleyen pek çok kelime üretilmiştir. Örneğin Doğulu düşüncesizdir, haindir, çocuksudur, ilgisizdir; Avrupalı ise bunlara karşılık erdemlidir, olgundur, normaldir.²³ Romantikler gibi istisnâ düşünürleri hariç tutarsak tarihsel olarak Batı'nın Doğu'ya bakışı Said'in belirttiği gibi olmuştur. Nitekim Batı Avrupa'daki gelişme sürecinde büyük rolü olan Rönesans söyleminde, Avrupalı olmayan yabancıya "putperest", "kâfir" ya da "iblis" yakıştırmaları yapılırken, Aydınlanma döneminde büyük ölçüde Doğu'nun şahsında temsil edilen *ötekinin* en belli başlı özelliği "boş inanç" ve "cehalet" tir.²⁴

Aslında o dönem için normal de belki budur; çünkü Doğu o dönemde Avrupa'ya korku salmıştır ve her şeyden önemlisi o "öteki"dir; yani kendinin "pozitif" taraflarını ortaya koymak için kullandığı "negatif"tir. An-

cak bu ikisi hep ilişki halinde ve birbirlerinin varlık sebepleri olmuşlardır. Özellikle Orta Çağ'da Batı/Avrupa dendiği zaman akla Hristiyanlık, Doğu dendiği zaman ise İslam gelmiştir.

Öte yandan Morin'in belirttiği gibi Hristiyanlıkla özdeşleştirilebilecek tek Avrupa Ortaçağ Avrupasıdır.²⁵ O'na göre, I. François, Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yaparak, tarihte ilk kez, "ulus devlet" in çıkarlarının İsa'nın dininden daha üstün olduğunu göstermiştir; dolayısıyla modern Avrupa dış düşmana karşı verilen savaşlarla değil, kendi kendisiyle savaşarak oluşmuştur. 16. ve 17. yüzyılda ise ulus devlet egemen konuma geçmiştir. Ulus devletin çıkarı, uluslarüstü dinin önünde gelmeye başlamıştır. Avrupa teriminin Hristiyanlık teriminin aleyhine olarak genelleşmeye başlaması da yine ulusal devletlerin tam egemenliklerini kazanmaları olgusuna tekabül etmektedir. İngiltere, Fransa ve Hollanda'da Avrupa sözcüğünün Hristiyan dünya sözcüğünün yerini alması 1630-1660 yıllarına rastlar, daha sonra sözcük yayılır ve 18. yüzyılda artık bütün Avrupa'da kullanılmaya başlanır. Böylece ulus, Hristiyanlığa bağlılığı, kendine bağlılığa çevirerek ve hatta onu mitolojik bir biçimde aileye duyulan duygusal bağlılıkla besleyerek dine dönüşür; ulusal din bütün dünyaya yayılmadan önce Batı Avrupa'nın egemen dini haline gelir.²⁶

Peki Avrupa ya da Avrupa'nın kültürel kimliği ya da uygarlığı²⁷ nedir? Yaygın inanç Avrupa uygarlığı denildiği zaman Hristiyanlık yanında Roma hukukunun Yunan felsefesinin bir potada eritilmesi akla gelmektedir.²⁸ "Uygarlıklar çatışması" teorisinin sahibine göre, Batı uygarlığının ayırt edici özellikleri şunlardır:²⁹

- Klasik miras
- Batı Hristiyanlığı
- Avrupa dilleri

-Din ve devlet otoritesinin birbirinden ayrılması

-Hukuk kuralları

-Toplumsal çoğulculuk ve sivil toplum

-Temsil edici yapılar

-Bireycilik

Ancak Morin Avrupa kültürüne özgünlüğü kazandıran şeyler, yalnızca onun Yahudi/ Hıristiyan düşüncesinin kızı, eski Yunan düşüncesinin mirasçısı ve modern bilimle aklın üretici olması değildir; esas olan birbirinin karşıtı olan bir dizi diyalojik arasındaki etkileşimdir. Örneğin din/akıl; iman/kuşku; efsanelere dayalı düşünce/eleştirel düşünce; olguculuk/akılcılık; varoluş/düşünce; hümanist kültür/bilimsel kültür; eski/yeni; gelenek/evrim; reaksiyon/devrim; birey/topluluk; içkinlik/aşkınlık; Hamletçilik/ Prometeusçuluk; Don Kişotluk/Sanço Pançoluk vb gibi.. Özetle Avrupa kültürünün gelişiminde asıl önemli olan çeşitlilikler, aykırılıklar, rekabetler, tamamlayıcılıklar arasındaki verimli buluşmadır. *Ya da her şeyi sorunsallaştırmadır.*³⁰

Bir diğer ifade ile Avrupa statik bir kavram değildir. Sürekli değişen, yenilenen zamana ve ihtiyaçlara göre farklı anlamlar kazanan bir kavramdır. Nitekim Ortaçağda Hristiyanlıkla özdeşleşirken, modern zamanlarda Hristiyanlık aleyhine ulus devlet lehine bir içerik kazanmıştır. Ulus devletin bugün gelebileceği en uç noktaya ulaştığı bir dönemde, kaydedilen bu gelişme aynı zamanda ulus devletin de ötesine geçişin yolunu açmaya başlamıştır. Bir diğer ifade ile modernleşmiş, sanayileşmiş, ulusal pazarların ötesine geçmiş Avrupa'da, bölgesel bütünleşmenin gerek ekonomik, gerekse teknolojik planda alt yapısının hazır hale gelmesi, Avrupa Birliğini doğurmuş; bu da Avrupa kavramına yeni işlevler yüklemiş ve ulusal kimliklerin ötesinde bir Avrupa kimliği arayışına hız kazandırmıştır.

Geçmişte özellikle her savaş sonrası gündeme gelen Avrupa Birliği kavramı bugün artık kendisine somut bir zemin de bulmuştur. Ekonomi ile kültürün birbirinden kolay ayrılamayacağı görüşünden hareketle, adeta bir spillover etkisiyle, Birliğin anayasası sayılan antlaşmaya Maastricht'le birlikte, kültür konusu da dahil edilmiştir. Kuruluş aşamasında ekonomik faktörlere ağırlık veren AB ülkeleri, giderek artan bir biçimde siyasal ve kültürel alanda da birlik duygusunu güçlendirmenin yollarını aramaktadır.³¹

Peki bu Avrupa kültürel kimliği nasıl bir şey olacaktır? Ya da ulus devleti ortadan kaldıracak mıdır? Bu konuda Anthony Smith, ulusal kimlikler, bugün hâlâ insanlığın paylaştığı kolektif kimlikler arasında belki de en temelli ve kapsamlı olanıdır diyor.³² Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal kimliklerin, büyük felaketlere yol açabileceği gerekçesiyle sınırlandırılması, hatta kaldırılarak yerine uluslarüstü ya da federal tarzda bir üst Avrupalı kimliğinin savunusunu yapanlar Avrupa'nın bütünleşmesi yolunda büyük çabalar sarf etmişlerdir.

Ayrıca gerek sosyalist, gerekse liberaller evrim sürecinin mantığı gereği ulusal sadakatlerin aşılacağı beklentisi içinde olmuşlardır. Ancak uluslarüstü bir Avrupalı kimliğinin tesisi için ulusal devletler kolayca fedakârlıkta bulunmamışlardır. Bugüne kadar alınan mesafeler ise "iki ileri bir geri" mantığıyla, uzun sayılabilecek bir zaman içinde gerçekleşmiştir.

Avrupa kamuoyunda da Avrupalılık bilincinin yaygınlaştırılması için AB organları tarafından gerçekleştirilen yoğun çabalar vardır. Bu çerçevede, örneğin Birlik mevzuatının dilinin basitleştirilerek herkesin anlayabileceği hale getirilmesi ya da AB Parlamentosu'nun yetkilerinin geçen süre içinde artırılması gibi çabalar da mevcuttur. Ancak yine Smith'in belirttiği gibi Avrupalı bir siyasi milliyetçiliğin doğuşuna dair yeterli emareler yoktur.³³ AB-

ye üye ülkeler kendi ulusal çıkarlarını büyük ölçüde Birliğin çıkarlarının üzerinde görürler.³⁴ Vatandaşlar bazında ise Fransız ve İspanyol çiftçilerin kavgası, AB politikalarından dolayı yaptıkları eylemler gibi zaman zaman birbirlerine yönelik saldırganlıklara tanık olunmaktadır. Yine Eurobarometer'a göre, Birlik vatandaşlarının sadece yüzde 16'sı kendilerini Avrupa Birliği vatandaşı olarak tanımlarken, yüzde 22'si kendi bölgelerinin vatandaşı, buna karşılık yüzde 61 gibi büyük bir oranı da kendi ülkelerinin ya da uluslarının vatandaşlığını ön plana çıkartmışlardır.³⁵

Öte yandan içinde yaşadığımız çağda internet gibi enformasyon teknolojilerinin gelişimi, bir taraftan global bir kültürün maddi temellerini oluştururken, diğer taraftan da çok küçük grupların tüm dünya ölçeğinde kendilerini ifade edebilme imkânına kavuşmaları, etnik milliyetçiliklerin doğuşu için de zemin hazırlamaktadır.³⁶ Özellikle bu postmodern küresel kültür A. Smith'e göre sadece dünya çapındaki yaygınlığından dolayı değil, aynı zamanda öz bilinci ve kendi paradisi olma dereceleri bakımından da şimdiye kadarki tüm kültürlerden farklı olacaktır. Küresel kültür, evrensel ve zamansızdır. Eklektik olmakla zamana ve yere karşı kayıtsızdır. Akışkandır ve kalıptan yoksundur. Daha çok Batı'da gelişme göstermekle birlikte dünyanın her köşesine taşınmaktadır. Burada, şimdide ve her yerdedir. Tarihi ya da tarihleri olmamakla övünür. Aynı zamanda temeli bakımından yapay bir kültürdür. Pastiş kaprisli ve ironiktir. Delalet ettiği şey hakkında duygusal bağlanmadan ise yoksundur.³⁷

Smith'e göre, Avrupalı bir pan-ulusçuluk, neyin yaratımına yardımcı olursa olsun, bu asla bir Avrupa süper ulusu olmayacaktır. Şayet popüler bir titreşime sahip bir Avrupa siyasi topluluğu yaratılacaksa, bunun hâlâ güçlü ve dinç ulusal kültürlerle rekabete girmeksizin ortak bir Avrupa kültür mirası temelinde, bu ortak mirastan Avrupalı ortak mitler, sembol-

ler, değerler ve anılar oluşturmaya yetenekli bir pan-Avrupa ulusçu hareketi tarafından kurulacağına emin olabiliriz. Panulusçuluk, tek tek ulusları aşan ama onları ilga etmeyen, yeni tip bir kollektif kimliği yalnızca bu yoldan yaratabilir.³⁸

Avrupa kimliği çok sayıdaki kimlikten yalnızca biridir. Aslında hepimizin biri aile kimliğimiz, biri yerel kimliğimiz, biri bölgesel kimliğimiz, biri ulus aşırı kimliğimiz (Slav, Cermen, Latin) ve yerine göre bağlı olduğumuz inanç ya da doktrinle belirlenen, bir başka kimliğimiz olmak üzere birden çok kimliğimiz vardır. Aslına bakılırsa bir Avrupalının ulusal kimliği ile Avrupalı kimliği arasında çatışma olması için fazla bir neden kalmamıştır, diyor, Morin. Bunun yanı sıra gerek Avrupalı kimliği, gerek dünya vatandaşı kimliği bugün henüz az gelişmişlerdir. Ama hiç bir şekilde birbirine karşıt değildirler. Tersine ulus olma düşüncesi ile Avrupa taşrası/bölgesi olma düşüncesini birbirine bağlayan onları da birbirine bağlamaktadır.³⁹

Kısaca belirtmek gerekirse Avrupa kimliği konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu. Tam bir uzlaşma yok. Avrupa kimliği içinde Türkiye'nin yerine gelince bu kez tartışmanın ve belirsizliklerin boyutu çok daha büyümektedir.

Türkiye'nin Yeri

Daha önce de belirtildiği gibi, Avrupalılar bizzat kendi kimliklerini tanımlamak için Doğuyu ya da özellikle belirli bir tarihten sonra Türkleri "karşıt kimlik" unsuru olarak kullanmışlardır. Bir diğer ifade ile Doğu ve Batı birbirleri için karşıtlıkları, düşmanlıkları ve zıtlıkları temsil etmiştir; Kipling'in de şiirinde belirttiği gibi:⁴⁰

"Ah Doğu Doğudur, Batı da Batı,

ve asla buluşamaz bu ikisi,

Yerde ve gökte Tanrı'nın yüce mahkemesi

kurulsun, ta ki (..)”

Ancak Avrupa, bugün Ortaçağ Avrupası değildir. Rönesans ve Aydınlanma tecrübelerini yaşamış Avrupa, kendini tanımlamak için farklı kavramlar geliştirmiştir. Her ne kadar Hristiyanlık kültür içinde mevcudiyetini sürdürse bile hakim önceliği akıl, bilim, özgürlük, ulusal kimlik gibi modernitenin simgesi olan başka unsurlara bırakmıştır. Türkiye’de bu bağlamda özellikle Cumhuriyet döneminde tercihini Aydınlanma sonrasında, Batı’da gelişen değerler lehinde yapmış ve Batılı tarzda modern bir toplum yaratılmak istenilmiştir.

Cumhuriyet yönetiminin tercihleriyle AB’nin kuruluş amaçları arasında bir çelişki değil, aksine paralellik sözkonusudur. Ancak bugün modern düşüncenin krizinin tartışılması, ve bir anlamda modernitenin kamusal/siyasal alanın dışına ittiği dini/kültürel değerlerin giderek yeniden öncelik kazanmaya başlaması, bir diğer ifade ile Ortaçağlaşmayı hatırlatan dönüşümler, Türkiye’nin AB içindeki konumunun tekrar sorgulanmasına yol açmaktadır.

Öte yandan toplumsal bazdaki bu dönüşümlerin yanı sıra, Birliğe üye ülkeler, ekonomik bütünleşme alanında kaydettikleri başarıyı siyasal ve kültürel alandaki gelişmelerle de destekleyerek AB’yi çok daha güçlendirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu trend bazı bakımlardan mevcut konjonktür ile de örtüşüyor gözükmektedir.

İçinde yaşadığımız çağda bir paradigma dönüşümünün işaretleri söz konusu. Bunların başında da modernitenin temel kavramlarına yönelik eleştiriler var. *Evrensellik* iddiasında bulunan sosyalizmin geri çekilmesiyle birlikte, ona alternatif olarak ortaya çıkan liberal evrensellik tezine yönelik saklı tutulan eleştiriler yeniden ortaya çıkartılmaya başlanmıştır; bu özellikle günümüzde postmodern ya da neo-muhafazakâr diyebileceğimiz gruplar için geçerlidir.

Öte yandan dini eğilimlerin yükselme tren-

di içine girmesi, Türkiye’nin AB ülkeleri içindeki varlığını hem teorik bazda hem de izlenecek politikalar bazında güçleştirebilecek niteliktedir. CIA’nın eski Orta Doğu şeflerinden Graham E. Fuller ile Rand Corporation’un araştırmacılarından Ian O. Lesser’in de belirttiği gibi, özellikle İslami bölgelerdeki istikrarsızlıktan duyulan korku, AB’nin coğrafi evriminde büyük bir ihtimalle önemli bir rol oynayacaktır. Hatta güvenlik kurumlarının evrimine daha açık bir biçimde damgasını vuracaktır. AB’nin bugünkü üyeleri, bilhassa Fransa ve Almanya, Türkiye’nin tam üyeliği konusunda, Avrupa’nın sınırlarının Suriye, Irak ve İran’a kadar uzayacak olmasının da etkisiyle isteksizdirler. Potansiyel dinsel ve milliyetçi baskıların, ayrıca ayrılıkçı terörün mevcut olduğu Türkiye, sorunlu bir ülke görünümü vermektedir. Bu anlamda sorun Orta Doğu’daki kargaşanın Avrupa açısından yaratacağı risk şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye’de modernize olmuş gruplar, Türkiye’nin stratejik rolünü, Müslüman Doğu ile Batı, Orta Doğu ile Avrupa arasında bir *köprü* olarak tanımlamayı, tercih etmektedirler. Adı geçen yazarlara göre, Avrupalılar, Türkiye’yi daha çok bir *bariyer* olarak görme eğilimindedirler, yani Avrupa sisteminin bir parçası, ancak tam anlamıyla Avrupalı değil.⁴¹ Önümüzdeki on yıllık dönemde ise Fuller ve Lesser’a göre İslam faktörü, Müslüman alemi ile Batı arasındaki ilişkilerin stratejik ve jeopolitik boyutunda, büyük ihtimalle giderek daha fazla önem kazanacaktır. Bunun nedeni kuzey ile güney arasındaki, toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve stratejik farklılıkları ifade etmede İslam’ı bir tür simge olarak kullanma alışkanlığının giderek yayılmasıdır. Batı ile İslam Dünyasının çeşitli ülkeleri arasındaki ilişkilerin bazı açılardan ve ülkelere göre değişen derecelerde, kötüye gitmesi ihtimali, iyiye gitmesi ihtimalinden daha muhtemel görülmektedir. Dini motiflerin giderek artan bir şekilde öne çıkarılması sadece İslam ülkeleri ve Türkiye açısından değil aynı zamanda Avrupa Birliği ül-

keleri açısından da belli bir düzeyde geçerlidir. Nitekim Hristiyan Demokratlar'ın Nisan 1997'deki beyanatları bu trendin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu değerler yeni olmasa bile, geçmişte ülkeler arasındaki ilişkilerde bugünkü kadar açık ifade edilmemekteydi. Şüphesiz bunda Sovyet tehtidinin kalkmasının ve güvenlik konusunda AB ülkelerinin Türkiye'nin kendileri için ifade ettiği eski anlamın bugün bütünüyle sözkonusu olmamasının etkisi olmuştur. Ancak bunların yanında içinde yaşadığımız çağda yeniden duygusallığa yönelişin de etkisi olsa gerek, Avrupa'da özellikle muhafazakâr gruplar arasında giderek daha açık ifade edilmeye başlayan dini farklılıkları ilişkilerde önplana çıkartan eğilimlerin, bütün çevrelerde aynı düzeyde ilgi gördüğünü söylemek zor. Nitekim adı geçen beyanat sonrasında AB ülkelerinde, farklı siyasal tercihlerin temsilcileri, Birliği aynı zamanda bir Hristiyanlık projesi olarak gören Hristiyan Demokratlar'a karşı küçümsenemeyecek bir tepki göstermişlerdir.

Bugün AB ülkelerine baktığımız zaman rasyonalite, serbest teşebbüs, laiklik, bireycilik gibi modern dünyanın değerleri en uç noktada yaşanmaktadır; dolayısıyla dini yönelişler AB kamuoyunun nabzını tutan Eurobarometer'in bulgularında da ortaya konulduğu gibi hâlâ sınırlı düzeyde kalmaktadır. AB ile ilişkilerin değerlendirilmesinde din/kültür/kimlik sorununu ihmal etmek kadar, başta işsizlik olmak üzere, sosyal, ekonomik ve siyasal sorunları görmezden gelmek de aynı düzeyde hatalı bir tutum olacaktır.

NOTLAR

1. Modernite konusunda geniş bilgi için Türkçe olarak yayınlanan şu çalışmalara bakınız: A. Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. H. Tufan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1994; A. Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. E. Kuşdil, Ayrıntı Yay. İstanbul, 1994; C. Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, çev. U. Canbilen, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.

2. M. Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 192-216.

3. A. Giddens, *a.g.e.*, s. 62-3.

4. D. Bell, "The World in 2010", *Daedalus*, Vol.116, N.3, 1987.

5. L. Thurow, *Kapitalizmin Geleceği*, Koç-Unisys Yay., İstanbul, 1997.

6. Bu konuda geniş bilgi için bakınız: J. F. Lyotard, *Postmodern Durum, Postmodernizm*, çev. A. Çiğdem, Ara Yay., İstanbul, 1990; M. Küçük (der.), *Modernite Versus Postmodernite*, Vadi Yay., Ankara, 1993; F. Jameson, *Postmodernizm*, çev. N. Plümür, Yapı Kredi yay. İstanbul, 1994; A. Y. Sarıbay, *Post-modernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yay. İstanbul, 1994; A. Yılmaz, *Modern-den Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yay. Ankara, 1996.

7. S. P. Huntington; "The West: Unique, Not Universal", *Foreign Affairs*, November/December, 1996. (Internet: <http://jya.com/clashl.htm>)

8. S. P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması Mı?", *Medeniyetler Çatışması*, Der. M. Yılmaz, Vadi Yay., 1995, s. 15-6

9. F. Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Z. Dicleli, Simavi Yay. İstanbul, Tarih yok, s. 261

10. Huntington, "Medeniyetler Çatışması Mı?", s.16-19

11. D-8 (Developing-8), fikri planda öncülüğünü Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın yaptığı ve Türkiye, İran, Mısır, Endonezya, Malezya, Pakistan, Nijerya ve Bangladeş'i kapsayan bir işbirliği organizasyonu. İstanbul Deklerasyonu'nda da belirtildiği şekilde amacı, üye ülkeler arasında ticari, ekonomik, tarımsal, finans, enerji, çevre, sağlık alanlarında işbirliğini geliştirmektir. Bilindiği gibi N. Erbakan uzun yıllardan beri İslam ülkeleri arasında ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda bütünleşmeyi savunmaktadır. Ancak D-8 ülkeleri her ne kadar hepsi de aynı uygarlık

dairesi içinde olsalar bile ekonomik bakımdan yeterince gelişmişlik düzeyine sahip değillerdir ve siyasal planda da etkili bir ortak politikayı yürütmeyecek kadar heterojen yapıya sahiptirler. Temelde olumlu bir teşebbüs olsa bile, belirtilen sebeplerden dolayı, D-8'den bütünleşme yolunda büyük bir başarı beklenilmemelidir.

12. F. Fukuyama, "Still a Dangerous Places", *The Wall Street Journal Europe*, November 15-16. (Internet: <http://www.turkey.-org/news/selected/111596>)

13. NPQ, "Huntington İle Mülakat: Müslüman-Konfiçyüs Bağlantısı", Çev L. Cinemre, *Uygarlıklar Çatışması* içinde, s. 81

14. A.g.m., s. 80-5

15. Fukuyama, *Still a Dangerous Place*.

16. Ötekinin eleştirisi için bak. F.Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

17. N. Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", *Türkiye ve Avrupa*, Yayıma Haz. A. Eralp, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 30-59.

18. E. Morin, *Avrupa'yı Düşünmek*, çev. Ş. Tekeli, Afa Yay., İstanbul, 1988, s. 28-33

19. A.g.e., s.33

20. T. Hentch, *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, çev.A. Bora, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.75.

21. E. Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. N. Uzel, Pınar Yay., İstanbul, 1982, s. 113.

22. A.g.e., s. 7.

23. A.g.e., s. 74.

24. P. Atkinson, *Understanding Ethnographic Texts*, London, Sage, 1992, s. 40'dan ak. D. Morley & K. Robins, *Kimlik Mekanları, Küresel Medya*,

Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar, çev. E. Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.24.

25. Morin, a.g.e., s. 40.

26. A.g.e., s. 52-7.

27. Uygarlık ve kültür Batı Avrupa'nın sosyoloji literatüründe farklı şekillerde kullanılmıştır. Fransa'da bu iki kavram aynı anlamda kullanılırken, Almanya'da birbirinden kesin olarak ayrılmıştır; kültür bir topluma özgü tekil olanı, uygarlıksa bir toplumdaki diğerine aktarılabilen, alınıp verilebileni anlatır. Bu anlamda kültür genlere özel olan, uygarlıksa genelleştirilebilir olan demektir; kültür kendi kaynaklarına dönerek ve tekil ilkeri sadık kalarak, uygarlıksa kazanımlarını biriktirerek yani ilerleyerek gelişir. Bkz. a.g.e., s.76. Bizde de Ziya Gökalp Alman düşüncesindeki benzer bir ayrımı benimsemesine karşılık Atatürk'ün kullanımı daha çok Fransız yaklaşımına uygun olmuştur. Bu çalışmada ise, iki kavram zaman zaman birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

28. M. Maurik, "Cultural Coexistence", *European Affairs*, April/ May 91, s.79

29. S. P. Huntington; "The West: Unique, Not Universal", *Foreign Affairs*, November/ December, 1996. (Internet: <http://jya.com/clash1.htm>)

30. Morin, a.g.e., s. 134-6.

31. Delgado-Moreira, J. M.; "Cultural Citizenship and The Creation of European Identity", *Electronic Journal of Sociology*, Vol.2, Number 3, 1997, Internet: <http://129.128.113.200:8010>; Stereotypes of Europeans: Discussion about the Role of National Identities Inside the EU, Internet: <http://www.helsinki.fi>.

32. A.D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. B.S. Şener, İletişim Yayınları, s. 231.

33. A.g.e., s. 236

34. A. D. Smith, "National Identity and the Idea of European Unity", *International Affairs*, Vol. 68,

No.1, January 1992, s. 5 6.

35. Eurobarometer, *Public Opinion in the European Union*, s. 45, Spring 1996, s. 86.

36. Smith, *a.g.e.*, s. 240

37. *A.g.e.*, s. 245

38. *A.g.e.*, s. 267

39. Morin, *a.g.e.*, s. 213-4

40. Ak. R. Werning, *Yaralı/Şaşkın Ejderha: Batı Despotluğu Doğu Düşüncesi Üzerine Düşünceler, Niçin Aztekler Avrupa'yı Keşfetmedi ?*, Der. P. Wahl, Çev. L. Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 70.

41. G. E. Fuller, I. O. Lesser, *Kuşatılanlar: İslam ve Batı'nın Jeopolitiği*, Sabah Yayınları, Çev. Ö. Arıkan, Sabah Yayınları, 1996, s. 61